חוברת מורה · יחידה 5: ציונות והיישוב · חלק א׳

היסטוריה בסרטונים – 3 מערכי שיעור מלאים לסרטונים, עם תשובות, מחוונים והתאמות

מהדורה למורה – עם תשובות

45 דק׳ לכל שיעור

יצרה: רוית ראש בן ישי

תוכן החוברת

1. **מבשרי הציונות: לא מחכים** – ? מה גרם לרבנים ולהוגים באמצע המאה ה־19 לקרוא לפעול למען שיבת ציון כבר עכשיו?
   הסרטון: לא מחכים בידיים שלובות 🌱 – מבשרי הציונות ב-3 דקות: כל מה שצריך לבגרות · youtube.com/watch?v=DPvkNWshE64
2. **לאט לאט: גאולה בדרך הטבע** – ? כיצד פירשו הרב קלישר והרב אלקלעי את המקורות כך שיתירו – ואף יחייבו – פעולה למען שיבת ציון?
   הסרטון: חלוצי הציונות- מבשרי הציונות הרב קלישר והרב אלקלעי ושלושת השבועות · youtube.com/watch?v=kHAgI4uykts
3. **היישוב הישן: מיתוס ומציאות** – ? האם היישוב הישן היה באמת 'ישן' וקפוא – או חברה שידעה להשתנות ולצמוח?
   הסרטון: הישוב הישן - לא מה שחשבתם · youtube.com/watch?v=-VWY_tczucc

דפי הצפייה לתלמידים נמצאים בקבצים נפרדים (PDF ו־Word) – אחד לכל סרטון.

23. מבשרי הציונות: לא מחכים

? מה גרם לרבנים ולהוגים באמצע המאה ה־19 לקרוא לפעול למען שיבת ציון כבר עכשיו? · הסרטון: לא מחכים בידיים שלובות 🌱 – מבשרי הציונות ב-3 דקות: כל מה שצריך לבגרות

מהדורה למורה

הסרטון פותח בשאלה מתי התחילה הציונות, ומראה שכבר עשרות שנים לפני הרצל היו מי שקראו לשוב לארץ. הוא מציג את הרקע: התעוררות העמים באירופה (יוונים, סרבים, איטלקים, פולנים), עלילת דמשק (1840) והחשש שהשוויון יוביל להתבוללות. הוא מסביר את 'שלוש השבועות' שבגמרא, שבגללן רבים סברו שאין לדחוק את הקץ, ואת חידוש המבשרים: הגאולה יכולה להתחיל במעשה – עלייה הדרגתית בשלום וברשות השלטונות, שאינה 'עלייה בחומה'. מוצגים הרב יהודה אלקלעי (זמון), הרב צבי הירש קלישר (טורון, 'דרישת ציון', 1862, ובעקבות מאמציו – מקווה ישראל, 1870) ומשה הס ('רומי וירושלים', 1862), שהגיע מן הצד החילוני־סוציאליסטי. המשותף להם: הגאולה מתחילה במעשה שלנו – יישוב הארץ ועבודה יצרנית.

🎯 מטרות

- התלמידים יציגו את הגורמים שהביאו לצמיחת רעיונות מבשרי הציונות
- התלמידים יסבירו את החידוש של המבשרים לעומת התפיסה הפסיבית של הגאולה
- התלמידים יכירו שלושה מבשרים ויבחינו בין המבשרים הדתיים לבין משה הס
- התלמידים יבנו ציר זמן סיבתי המחבר בין אירועים באירופה לרעיונות המבשרים

🔑 מושגים

מבשרי הציונות	הוגים שפעלו במחצית הראשונה והאמצעית של המאה ה־19, לפני הציונות המדינית, וקראו ליישב את ארץ ישראל במעשה; ביניהם הרב אלקלעי, הרב קלישר ומשה הס.
גאולה טבעית	התפיסה שהגאולה מתחילה בתהליך הדרגתי בידי אדם – עלייה, רכישת אדמה ועבודתה – ורק אחריה תבוא הגאולה הניסית השלמה.
שלוש השבועות	מדרש בגמרא (כתובות) על הפסוק בשיר השירים: שלא יעלו ישראל 'בחומה', שלא ימרדו באומות, ושהאומות לא ישעבדו את ישראל יותר מדי; שימש נימוק לגישה שאין לדחוק את הקץ.
לאומיות	תפיסה שלפיה עם בעל זהות, שפה ותרבות משותפות זכאי להגדרה עצמית ולמדינה במולדתו; תנועות לאומיות באירופה השפיעו על המבשרים.
עלילת דמשק	האשמת שווא ביהודי דמשק ב־1840 ברצח לצרכים פולחניים, שבעקבותיה נעצרו ועונו יהודים; הוכיחה שהשנאה לא נעלמה.
פרודוקטיביזציה (יצרנות)	שאיפה שיהודי ארץ ישראל יתפרנסו מעבודה, בעיקר חקלאות, ולא מכספי תרומות.
מקווה ישראל	בית הספר החקלאי הראשון בארץ ישראל, שנוסד ב־1870 ליד יפו ביוזמת כל ישראל חברים, גם בעקבות מאמצי הרב קלישר.

🕰️ תאריכים

1840 עלילת דמשק · **1843** הרב אלקלעי קורא ליישב את ארץ האבות · **1862** 'דרישת ציון' של הרב קלישר ו'רומי וירושלים' של משה הס · **1870** ייסוד מקווה ישראל

⏱️ מהלך השיעור

דקות	שלב	מה עושים
5–0	**פתיחה**	חידה: 'מתי התחילה הציונות?' – הצבעה על ציר זמן
8–5	**לפני הצפייה**	ניבוי נכון/לא נכון
13–8	**צפייה**	צפייה עם עצירות לפי נושא
20–13	**עיבוד**	בדיקת הניבוי ושאלות בשלוש רמות
34–20	**ציר זמן סיבתי**	בניית ציר זמן עם חצי סיבה ותוצאה בקבוצות
41–34	**תרגול בגרות**	כתיבת תשובה לשאלת הבגרות
45–41	**סיכום**	'הצעד הראשון שלי' וכרטיס יציאה

🪝 פתיחה: מתי התחילה הציונות?

מותחים חבל לאורך הכיתה עם כרטיסי שנים: 1840, 1862, 1882, 1897, 1917, 1948. כל תלמיד מצמיד פתק 'כאן התחילה הציונות' לשנה שנראית לו. רוב התלמידים יבחרו ב־1897 (הרצל). שואלים: ומה אם נגלה שרבנים כתבו על כך יותר מ־50 שנה קודם?

📰 דף הצפייה עם תשובות

דף צפייה: מבשרי הציונות: לא מחכים

יחידה 5 · ציונות והיישוב · ❓ מה גרם לרבנים ולהוגים באמצע המאה ה־19 לקרוא לפעול למען שיבת ציון כבר עכשיו?

מהדורה למורה

הסרטון: לא מחכים בידיים שלובות 🌱 – מבשרי הציונות ב-3 דקות: כל מה שצריך לבגרות

⏱️ 3:29 דקות · youtube.com/watch?v=DPvkNWshE64

א לפני הצפייה ובמהלכה

🧠 לפני הצפייה

לפני הצפייה סמנו: נכון / לא נכון / לא בטוח.

1. הרעיון לשוב לארץ ישראל ביוזמה אנושית הופיע רק עם הרצל.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔ **לא נכון – הרב אלקלעי והרב קלישר קדמו לו ביותר מ־50 שנה.**

2. 'שלוש השבועות' שימשו נימוק להמתנה לגאולה.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔ **נכון – רבים הבינו מהן שאין לדחוק את הקץ.**

3. כל מבשרי הציונות היו רבנים.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔ **לא נכון – משה הס היה הוגה חילוני וסוציאליסט.**

4. המבשרים רצו שיהודי הארץ יתפרנסו מחקלאות.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה — ✔ **נכון – רעיון היצרנות, ובעקבותיו מקווה ישראל.**

👀 **במהלך הצפייה – שימו לב:**

- אילו עמים באירופה נאבקו על חירות
- מה קרה בדמשק ב־1840 ומה ההשלכה
- מה אומרות שלוש השבועות ואיך הבינו אותן רבים
- מה החידוש של כל אחד משלושת המבשרים
- מה המשותף לשלושתם

⏸ **אחרי הרקע באירופה ועלילת דמשק**: איזה גורם 'מושך' (רעיון) ואיזה 'דוחף' (סכנה) מוצגים כאן?

⏸ **אחרי הסבר שלוש השבועות**: מה בדיוק אסור לפי השבועה הראשונה – ומה אולי לא נאסר?

⏸ **אחרי משה הס**: במה שונה הס מהרבנים, ומה בכל זאת משותף להם?

ב אחרי הצפייה – שאלות ב־3 רמות

בחרו רמה להתחלה – ונסו להגיע גם לרמה הבאה!

תמיכה – הקיפו את התשובה הנכונה

1. מה היה שם ספרו של הרב קלישר?

א. רומי וירושלים | **ב. דרישת ציון** | ג. מדינת היהודים

2. מה היה רקעו של משה הס?

א. הוגה סוציאליסט שהתרחק מהיהדות וחזר אל עמו | ב. רב ספרדי מזמון | ג. ראש ישיבה בווילנה

3. איזה מוסד קם ב־1870 גם בעקבות מאמצי הרב קלישר?

א. האוניברסיטה העברית | ב. בית הכנסת החורבה | **ג. בית הספר החקלאי מקווה ישראל**

רגיל

1. ציינו שני גורמים שהביאו לצמיחת רעיונות המבשרים.

✔ **התעוררות התנועות הלאומיות באירופה ('אם לכל עם ארץ – למה לא לישראל?'); עלילת דמשק (1840) שהראתה שהשנאה לא נעלמה; החשש שהשוויון יוביל להתבוללות.**

2. הסבירו כיצד התמודדו המבשרים עם 'שלוש השבועות'.

✔ **טענו שעלייה הדרגתית, בשלום וברשות השלטונות, אינה 'עלייה בחומה' (בכוח וכולם יחד) ואינה מרד באומות, ולכן אינה סותרת את השבועות.**

3. מה הייתה תוכניתו של הרב אלקלעי?

✔ **להתחיל להיגאל בכוחות עצמנו: אספה של נכבדי העם, איסוף כספים ורשות מהסולטן העות׳מאני בעזרת המעצמות; ובסוף ימיו עלה בעצמו לירושלים.**

אתגר

1. השוו בין הרב קלישר למשה הס: מה המניע של כל אחד ומה החזון.

✔ קלישר: מניע דתי – גאולה בשני שלבים (טבעית ואחריה ניסית), קיום מצוות התלויות בארץ, חקלאות. הס: מניע לאומי־חברתי – היהודים הם אומה, האמנציפציה לא תפתור את בעייתם; חזון של חברה יהודית סוציאליסטית בארץ. משותף: יישוב הארץ במעשה ועבודה יצרנית.

2. מדוע לדעתכם רבים דחו את המבשרים בזמנם, ובכל זאת נחשבים הם לחשובים?

✔ דחייה: הגישה הרווחת להמתין לגאולה מן השמיים, חשש מדחיקת הקץ, הצלחת האמנציפציה במערב והיעדר תמיכה מעשית. חשיבות: 'זרעו זרע' – יצרו תודעה לאומית ובסיס רעיוני ומעשי (מקווה ישראל) לחיבת ציון ולציונות.

ג ⏰ ציר זמן משימה פעילה: ציר זמן סיבתי: מאירופה לציון

כל קבוצה מקבלת 10 כרטיסים ומדביקה אותם על ציר זמן גדול, ואז מוסיפה חיצי 'סיבה ← תוצאה'.
כרטיסים: 1821–1830 מלחמת העצמאות היוונית · 1840 עלילת דמשק · 1843 קריאת הרב אלקלעי · 1848 'אביב העמים' · 1859–1861 איחוד איטליה · 1860 ייסוד כי״ח · 1862 'דרישת ציון' · 1862 'רומי וירושלים' · 1870 מקווה ישראל · 1897 הקונגרס הציוני הראשון.

1. סדרו את הכרטיסים לפי השנים על הציר.

✔ הסדר לפי השנים כמפורט.

2. סמנו בכחול אירועים 'באירופה' ובירוק אירועים 'של המבשרים'.

✔ אירופה: יוון, דמשק, אביב העמים, איחוד איטליה, ייסוד כי״ח. מבשרים: אלקלעי 1843, דרישת ציון, רומי וירושלים, מקווה ישראל.

3. שרטטו לפחות שלושה חיצי סיבה ← תוצאה וכתבו על כל חץ מילת הסבר.

✔ לדוגמה: מאבק הסרבים/היוונים ← אלקלעי ('השראה'); עלילת דמשק ← אלקלעי ('סכנה'); איחוד איטליה ← הס ('השראה'); כי״ח + קלישר ← מקווה ישראל ('ביצוע').

4. סמנו את 'הפער' בין 1862 ל־1897 וכתבו: מה קרה לרעיונות בשנים אלה?

✔ הרעיונות נדחו בידי רבים אך לא נעלמו; הם הכינו את הקרקע לחיבת ציון (1881–1882) ולציונות המדינית.

שאלה בסגנון בגרות

1. הסבר את החידוש ברעיונותיהם של מבשרי הציונות הדתיים, והצג שני גורמים לצמיחת רעיונות אלה.

✔ עד אז רווחה הגישה שהגאולה תבוא בדרך נס מן השמיים בזמן שיקבע הקב״ה, ואסור 'לדחוק את הקץ', בין היתר על סמך 'שלוש השבועות'. החידוש של הרב אלקלעי והרב קלישר: הגאולה יכולה להתחיל במעשה אנושי – גאולה טבעית והדרגתית: עלייה בשלום וברשות השלטונות, רכישת אדמה ועבודתה; לפי הרב קלישר רק אחר כך תבוא הגאולה הניסית השלמה. גורם ראשון: התעוררות התנועות הלאומיות באירופה, כמו מאבק הסרבים והיוונים שראה הרב אלקלעי, שעוררה את השאלה מדוע לעם ישראל לא תהיה ארצו. גורם שני: עלילת דמשק (1840), שהראתה שהשנאה ליהודים לא נעלמה גם בעידן השוויון ודחפה את הרב אלקלעי לכתוב ולקרוא ליישוב הארץ.

כרטיס יציאה · מבשרי הציונות: לא מחכים

1. מה הייתה 'הגאולה הטבעית' לפי הרב קלישר?

✔ **שלב ראשון בידי אדם – עלייה הדרגתית ועבודת האדמה – ואחריו תבוא הגאולה הניסית.**

2. ציינו מבשר אחד שאינו רב ואת ספרו.

✔ **משה הס – 'רומי וירושלים'.**

מחוון לשאלת הבגרות

קריטריון	נק'
הסבר הגישה המסורתית והחידוש של המבשרים	6
גורם ראשון והסברו	5
גורם שני והסברו	5

סיכום

כל תלמיד משלים: 'המבשרים לא חיכו – הם ___. צעד ראשון שאני יכול/ה לעשות במשהו שחשוב לי: ___'.

התאמה לעולים

לפני הרצל היו אנשים שקראו לחזור לארץ ישראל. הרב אלקלעי והרב קלישר אמרו: לא רק לחכות, צריך לעשות. לעלות לארץ לאט ולעבוד באדמה. משה הס אמר: היהודים הם עם. ב־1870 קם בית ספר לחקלאות – מקווה ישראל.

גאולה – שחרור, חזרה של עם ישראל לארצו · **עלייה** – יהודי שבא לגור בארץ ישראל · **חקלאות** – עבודה בשדה: לגדל פירות וירקות · **מבשר** – מי שמודיע מראש על משהו שיבוא · **שבועה** – הבטחה חזקה מאוד · **עם** – קבוצה גדולה עם היסטוריה ושפה משותפות

התאמות לחנ"מ

- ציר זמן מוכן עם 5 שנים בלבד וכרטיסי תמונה להדבקה
- כרטיס 'מי אמר?' – התאמה בין 3 דמויות ל־3 משפטים פשוטים
- שאלת בגרות מפורקת לשני חלקים עם בנק מילים
- הקראה משותפת של סיכום הסרטון לפני הצפייה

לוודא:

- שנת קריאתו של הרב אלקלעי (1843, 'מנחת יהודה') – לוודא; יש המזכירים כתבים מוקדמים יותר שלו
- מידת השפעת הרב קלישר על ייסוד מקווה ישראל (1870, ביוזמת קרל נטר מכי"ח) – לוודא את הניסוח
- שנת עלייתו של הרב אלקלעי לירושלים (1871 או 1874) – לוודא
- הפרשנות ל'שלוש השבועות' כאן היא כפי שהציגוה המבשרים; קיימות פרשנויות נוספות

24. לאט לאט: גאולה בדרך הטבע

? כיצד פירשו הרב קלישר והרב אלקלעי את המקורות כך שיתירו – ואף יחייבו – פעולה למען שיבת ציון? · הסרטון: חלוצי הציונות- מבשרי הציונות הרב קלישר והרב אלקלעי ושלושת השבועות

מהדורה למורה

הסרטון מציג את הרב יהודה אלקלעי ואת הרב צבי הירש קלישר כחלוצים שפעלו עוד לפני שהציונות הפכה לתנועה גדולה. הוא מסביר את הגישה שרווחה דורות רבים – להמתין לגאולה ניסית – ואת 'שלוש השבועות' שהזהירו מפני עלייה בכוח. שני הרבנים טענו שהגאולה תבוא בדרך טבעית, צעד אחר צעד, במעשי ידי אדם: רכישת אדמות, חקלאות ושימוש בעברית (אלקלעי), ועלייה זהירה ועבודת האדמה בלי להסתמך על כספים מבחוץ (קלישר, 'דרישת ציון'). לפי הרב קלישר השבועות אוסרות עלייה בכוח, אך לא את עצם השיבה. הסרטון מסכם שהם סללו את הדרך לחיבת ציון ולציונות המודרנית.

מטרות

- התלמידים ינתחו את מקור 'שלוש השבועות' ויסבירו את הפרשנות שמנעה פעולה
- התלמידים ינתחו עיבוד מתוך 'דרישת ציון' ויזהו את רעיון הגאולה הטבעית
- התלמידים יסבירו כיצד יישבו המבשרים בין המקורות לבין קריאתם לפעול
- התלמידים יעריכו את תרומת המבשרים לתנועות שבאו אחריהם

מושגים

שלוש השבועות	מדרש בגמרא (כתובות קי״א): ישראל הושבעו שלא יעלו 'בחומה' ושלא ימרדו באומות, והאומות הושבעו שלא ישעבדו את ישראל יותר מדי.
'עלייה בחומה'	עלייה המונית ובכוח, 'כחומה' אחת; לפי המבשרים – זה מה שנאסר, ולא עלייה הדרגתית ובהסכמה.
דחיקת הקץ	ניסיון לקרב את הגאולה במעשי אדם; רבים ראו בכך איסור, והמבשרים פירשו אחרת.
גאולה טבעית / הדרגתית	גאולה שמתחילה בהתעוררות אנושית ובמעשים – עלייה, יישוב ועבודת אדמה – כשלב ראשון לגאולה השלמה.
מצוות התלויות בארץ	מצוות שאפשר לקיים רק בארץ ישראל (שמיטה, תרומות ומעשרות, ערלה); הרב קלישר ראה בחקלאות דרך לקיימן.
חיבת ציון	תנועה שקמה בתחילת שנות ה־80 של המאה ה־19 ופעלה ליישוב הארץ ולעלייה; ראתה במבשרים את שורשיה.

תאריכים

1798 הולדת הרב יהודה אלקלעי · **1862** הופעת 'דרישת ציון' · **1870** ייסוד מקווה ישראל · **1882** תחילת העלייה הראשונה ופעילות חיבת ציון

מהלך השיעור

דקות	שלב	מה עושים
0–4	**פתיחה**	דילמה: 'לחכות או להתחיל?' עם משל מן החיים
4–7	**לפני הצפייה**	ניבוי נכון/לא נכון
7–10	**צפייה**	צפייה בסרטון (קצר) – פעמיים, בשנייה עם דף צפייה

17–10	**עיבוד**	בדיקת הניבוי ושאלות בשלוש רמות
33–17	**ניתוח מקורות**	השוואת מקור הגמרא ועיבוד 'דרישת ציון' בחברותות
41–33	**תרגול בגרות**	כתיבת תשובה וחלוקת ניקוד עצמית
45–41	**סיכום**	מפת השפעה: מהמבשרים לחיבת ציון; כרטיס יציאה

פתיחה: השדה והגשם

מספרים משל: 'חקלאי מתפלל לגשם. שכנו אומר: אם ה' רוצה שיצמח – יצמח גם בלי שתחרוש. החקלאי עונה: אני חורש וזורע, ולגשם אני מחכה מן השמיים'. שואלים: מי צודק? מה התפקיד של האדם ומה של ה'? מכאן – לשאלה שעמדה לפני הרבנים במאה ה־19 לגבי הגאולה.

דף הצפייה עם תשובות

דף צפייה: לאט לאט: גאולה בדרך הטבע

יחידה 5 · ציונות והיישוב · ? כיצד פירשו הרב קלישר והרב אלקלעי את המקורות כך שיתירו – ואף יחייבו – פעולה למען שיבת ציון?

מהדורה למורה

הסרטון: חלוצי הציונות- מבשרי הציונות הרב קלישר והרב אלקלעי ושלושת השבועות

⏱ 1:40 דקות · youtube.com/watch?v=kHAgI4uykts

א לפני הצפייה ובמהלכה

לפני הצפייה

לפני הצפייה סמנו: נכון / לא נכון / לא בטוח.

1. הרב אלקלעי והרב קלישר התנגדו לשלוש השבועות.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔ **לא נכון – הם פירשו אותן: אסורה עלייה בכוח, לא עצם השיבה.**

2. לפי הרב קלישר, הגאולה תבוא לאט לאט.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה ✔ **נכון – צעד אחר צעד, בדרך הטבע.**

3. הרב אלקלעי דיבר גם על שימוש בעברית.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה ✔ **נכון – לצד רכישת אדמות וחקלאות.**

4. המבשרים רצו שהיישוב בארץ יחיה מכספי תרומות.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה ✔ **לא נכון – רצו יצרנות ועבודת אדמה.**

במהלך הצפייה – שימו לב:

- מה הייתה הגישה שרווחה דורות רבים לגבי הגאולה
- מה אומרות שלוש השבועות לפי הסרטון
- מה הציע הרב אלקלעי
- כיצד פירש הרב קלישר את השבועות

- לאילו תנועות סללו המבשרים את הדרך

⏸ **אחרי הסבר שלוש השבועות**: נסחו במילים שלכם את האזהרה.

⏸ **אחרי הצגת שני הרבנים**: מה המילה החוזרת בתיאור דרכם? (טבעית / צעד אחר צעד)

ב אחרי הצפייה – שאלות ב־3 רמות

בחרו רמה להתחלה – ונסו להגיע גם לרמה הבאה!

תמיכה – הקיפו את התשובה הנכונה

1. לפי הרב קלישר, מה אוסרות שלוש השבועות?

א. כל עלייה לארץ | **ב. עלייה בכוח** | ג. לימוד תורה בארץ

2. מה הייתה 'הגאולה הטבעית'?

א. גאולה בבת אחת בנס | ב. גאולה שתבוא רק בעוד אלף שנה

ג. גאולה הדרגתית במעשי אדם

3. מה דחף הרב קלישר לעשות בארץ ישראל?

א. לעבוד את האדמה ולהתפרנס ממנה | ב. לבנות צבא

ג. לבנות בתי חרושת באירופה

רגיל

1. הסבירו מדוע רבים חשבו שיש להמתין לגאולה.

✔ **האמינו שהגאולה תבוא בנס מן השמיים בזמן שקבע הקב"ה, ושאסור לדחוק את הקץ, בין השאר בשל שלוש השבועות שהזהירו מעלייה בכוח וממרד באומות.**

2. ציינו שלושה צעדים מעשיים שהציע הרב אלקלעי.

✔ **רכישת אדמות, עבודה חקלאית, דיבור בעברית (ובנוסף: איסוף כספים, אספת נכבדים ורשות מהשלטון).**

3. מה הקשר בין החקלאות לבין קיום מצוות בעיני הרב קלישר?

✔ **עבודת האדמה בארץ מאפשרת לקיים את המצוות התלויות בארץ, ובנוסף משחררת את היישוב מתלות בכספי תרומות.**

אתגר

1. הסבירו כיצד ניצלו המבשרים את ההבחנה בין 'עלייה בחומה' לבין עלייה הדרגתית כדי ליישב בין המסורת לבין הקריאה לפעול.

✔ **הם לא דחו את המקור אלא פירשו אותו: האיסור הוא על עלייה המונית ובכוח ועל מרד; עלייה הדרגתית, בשלום וברשות השלטונות, אינה נכללת באיסור. כך יכלו לקרוא לפעולה מתוך נאמנות להלכה ולמסורת.**

2. האם נכון לכנות את הרבנים 'אלה שסללו את הדרך' למדינה? נמקו בעד ונגד.

✔ **בעד: יצרו את הבסיס הרעיוני־דתי לפעולה, השפיעו על חיבת ציון ועל ייסוד מקווה ישראל. נגד/הסתייגות: בזמנם היו מעטים ונדחו בידי רבים; תנועות מאוחרות (חיבת ציון, הרצל) הפכו את הרעיון לתנועה המונית ופוליטית. תשובה טובה – הם 'זרעו', אחרים 'קצרו'.**

ג 📜 ניתוח מקור משימה פעילה: שני מקורות, שתי קריאות

לומדים בחברותא שני מקורות: מדרש שלוש השבועות, ועיבוד לפתיחת 'דרישת ציון'. השוו ביניהם.

מקור א׳: עיבוד מתוך תלמוד בבלי, כתובות קי״א | מקור ב׳: עיבוד חופשי מתוך 'דרישת ציון' לרב צבי הירש קלישר (1862)

א׳: שלוש שבועות השביע הקב״ה: שלא יעלו ישראל בחומה; שלא ימרדו באומות העולם; ואת אומות העולם – שלא ישעבדו את ישראל יותר מדי. ב׳: אל יעלה על הדעת שהגאולה תבוא פתאום, שירד ה׳ משמיים ויאמר לעמו 'צאו'. גאולת ישראל תתחיל לאט לאט: תחילה בהתעוררות נדיבי העם ובהסכמת מלכי הארץ, לקבץ מעט מישראל לארץ הקודש, לעבוד את אדמתה ולקיים בה את המצוות. ואחר כך, כשיתעוררו ישראל, תבוא הגאולה השלמה.

1. במקור א׳: מה בדיוק נאסר על ישראל? הדגישו את המילים.

✔ **לעלות 'בחומה' – יחד ובכוח; למרוד באומות.**

2. במקור ב׳: מצאו שלושה שלבים בגאולה.

✔ **התעוררות נדיבים והסכמת המלכים ← קיבוץ מעט מישראל, עבודת האדמה וקיום מצוות ← גאולה שלמה.**

3. האם יש סתירה בין מקור ב׳ למקור א׳? הסבירו בעזרת המילים 'בחומה' ו'בהסכמת מלכי הארץ'.

✔ **לפי קלישר אין סתירה: הוא מציע עלייה מעטה, הדרגתית ובהסכמת השלטונות – לא בחומה ולא במרד.**

4. כתבו בשני משפטים מה לדעתכם היה עונה הרב אלקלעי לשאלה 'למה לא לחכות?'

✔ **לדוגמה: 'ההמתנה בגלות מסוכנת – השנאה לא נעלמה; על ישראל לעשות תשובה ולהתחיל לשוב לארצם, וה׳ ישלים את הגאולה'.**

🎓 שאלה בסגנון בגרות

1. הסבר כיצד התמודדו מבשרי הציונות הדתיים עם הטענה שאין 'לדחוק את הקץ', והבא שני מעשים או רעיונות מעשיים שהציעו.

✔ **הטענה שאין לדחוק את הקץ נשענה על האמונה שהגאולה תבוא בנס מן השמיים ועל 'שלוש השבועות', ובראשן שלא יעלו ישראל בחומה ושלא ימרדו באומות. הרב קלישר והרב אלקלעי לא דחו את המקורות אלא פירשו אותם: האיסור הוא על עלייה המונית ובכוח, ואילו עלייה הדרגתית, בשלום וברשות השלטונות, מותרת ואף רצויה. לפיהם הגאולה תבוא בדרך טבעית, לאט לאט, וזו התחלתה של הגאולה השלמה. מעשה ראשון: עבודת האדמה – הרב קלישר דחף לחקלאות בארץ כדי שהיישוב יתפרנס בעצמו ולא מכספים מבחוץ ויקיים את המצוות התלויות בארץ (ובעקבות מאמציו קם מקווה ישראל). מעשה שני: הרב אלקלעי הציע לרכוש אדמות, לדבר עברית ולגייס כספים ורשות מהשלטונות, ויצא למסעות כדי לשכנע.**

כרטיס יציאה · לאט לאט: גאולה בדרך הטבע

1. מהי 'עלייה בחומה'?

✔ **עלייה המונית ובכוח – שנאסרה לפי שלוש השבועות.**

2. ציינו רעיון אחד מתוך 'דרישת ציון'.

✔ **הגאולה תבוא לאט לאט בדרך הטבע; עבודת אדמה ויצרנות; קיום המצוות התלויות בארץ.**

מחוון לשאלת הבגרות

קריטריון	נק'
הצגת הטענה והמקור עליו נשענה	4
הסבר הפרשנות של המבשרים	4
שני מעשים/רעיונות מעשיים	4

סיכום

משרטטים יחד חץ על הלוח: אלקלעי וקלישר ← מקווה ישראל ← חיבת ציון ← הציונות המדינית, וכל תלמיד מוסיף מילה אחת על החץ.

התאמה לעולים

הרבה זמן יהודים חיכו לגאולה בנס. הרב אלקלעי והרב קלישר אמרו: אפשר להתחיל בעצמנו. לעלות לארץ לאט ובשלום. לקנות אדמה ולעבוד בה. הם האמינו שה' ישלים את הגאולה.

נס – דבר מופלא שבא מה' · **לאט לאט** – צעד אחרי צעד · **אדמה** – שדה שעובדים בו · **רב** – מורה ומנהיג בתורה · **לחכות** – לא לעשות עד שמשהו יקרה · **ספר** – דברים שכתב הרב כדי ללמד

התאמות לחנ"מ

- שני המקורות בגופן גדול עם מילים מודגשות ושאלה אחת לכל מקור
- כרטיסי 'לחכות / לעשות' למיון משפטים קצרים
- משחק התאמה: הרב קלישר–דרישת ציון, הרב אלקלעי–זמון, 1870–מקווה ישראל
- צפייה שנייה בסרטון עם עצירה בכל משפט מפתח

לוודא:

- הסרטון מזכיר ספר של הרב אלקלעי בשם 'שמע ישראל' – שם הספר ושנתו לוודא; חיבורו המוכר בנושא הוא 'מנחת יהודה' (1843)
- המקורות הם עיבוד ולא ציטוט מדויק
- שנות חייהם של שני הרבנים (אלקלעי 1798–1878, קלישר 1795–1874) – לוודא

25. היישוב הישן: מיתוס ומציאות

? האם היישוב הישן היה באמת 'ישן' וקפוא – או חברה שידעה להשתנות ולצמוח? · הסרטון: היישוב הישן - לא מה שחשבתם

מהדורה למורה

הסרטון מתאר את היישוב היהודי בארץ ישראל עד 1881: חיים סביב תורה, תפילה ומסורת, פרנסה שנשענה במידה רבה על 'כספי החלוקה' – תרומות מיהודי העולם ללומדי התורה בארץ הקודש – וריכוז בארבע ערי הקודש: ירושלים, צפת, טבריה וחברון. הוא מבחין בין הקהילות האשכנזיות והספרדיות – שפות, מנהגים וארגון שונים, ובראש הספרדים 'החכם באשי' שייצג את היהודים מול השלטון העות׳מאני. במחצית השנייה של המאה ה־19 החל היישוב להשתנות: יציאה מן החומות ובניית שכונות חדשות (משכנות שאננים), ניסיונות חקלאיים ויישובים כמו פתח תקווה וראש פינה, בתי מלאכה, בתי ספר עם לימודי חול, בתי חולים ועיתונות עברית. הסרטון שואל אם הכינוי 'ישן' מתאים לחברה שהשתנתה כל כך.

מטרות

- התלמידים יתארו את מאפייני היישוב הישן: ערי הקודש, החלוקה, הכוללים וחלוקת העדות
- התלמידים יסבירו את ההבדלים בארגון בין הקהילה הספרדית לאשכנזית
- התלמידים יציגו שינויים שחלו ביישוב הישן במחצית השנייה של המאה ה־19
- התלמידים יבחינו בין דימוי לבין מציאות היסטורית ויעריכו את המונח 'יישוב ישן'

מושגים

היישוב הישן	היישוב היהודי בארץ ישראל לפני העלייה הראשונה (1882), שהתרכז בעיקר בארבע ערי הקודש והתאפיין בחיי תורה ומסורת.
ארבע ערי הקודש	ירושלים, חברון, צפת וטבריה – הערים שבהן התרכז היישוב היהודי בתקופה העות׳מאנית.
החלוקה	מערכת כספי תרומות מיהודי התפוצות שחולקו בארץ ישראל לתמיכה בלומדי תורה ובנזקקים.
כוללים	ארגונים של יהודים אשכנזים לפי ארץ המוצא (כגון כולל הולנד־גרמניה, כולל ורשה), שגייסו וחילקו את כספי החלוקה לחבריהם.
החכם באשי	הרב הראשי של היהודים מטעם השלטון העות׳מאני, בדרך כלל מהעדה הספרדית, שייצג את הקהילה מול השלטון.
היציאה מן החומות	בניית שכונות יהודיות מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים מאז שנות ה־60 של המאה ה־19, החל במשכנות שאננים.
פרודוקטיביזציה ביישוב הישן	ניסיונות של בני היישוב הישן להתפרנס מעבודה – חקלאות, מלאכה ובתי חרושת קטנים – ולא רק מהחלוקה.

תאריכים

1860 הקמת משכנות שאננים – ראשית היציאה מן החומות · **1863** הופעת עיתונים עבריים בירושלים ('הלבנון', 'חבצלת') · **1878** ייסוד פתח תקווה בידי בני היישוב הישן מירושלים

מהלך השיעור

דקות	שלב	מה עושים
0–5	**פתיחה**	'מה עולה לכם בראש?' – ענן מילים על 'יישוב ישן'
5–8	**לפני הצפייה**	ניבוי נכון/לא נכון

13–8	**צפייה**	צפייה עם עצירות לפי נושא
20–13	**עיבוד**	בדיקת הניבוי ושאלות בשלוש רמות
33–20	**כרטיסיות מיתוס/מציאות**	מיון כרטיסים והכנת 'פוסטר מתקן' בקבוצות
40–33	**תרגול בגרות**	כתיבת תשובה לשאלת הבגרות
45–40	**סיכום**	חזרה לענן המילים ותיקונו; כרטיס יציאה

🧷 פתיחה: ענן מילים

כותבים על הלוח 'היישוב הישן' ומבקשים מכל תלמיד מילה אחת שעולה בראשו. בדרך כלל עולות מילים כמו 'עני', 'סגור', 'רק לומדים', 'לא השתנה'. מצלמים או משאירים את הענן על הלוח, ומודיעים: בסוף השיעור נבדוק אילו מילים נשארות.

📃 דף הצפייה עם תשובות

דף צפייה: היישוב הישן: מיתוס ומציאות

יחידה 5 · ציונות והיישוב · ❓ האם היישוב הישן היה באמת 'ישן' וקפוא – או חברה שידעה להשתנות ולצמוח?

מהדורה למורה

הסרטון: היישוב הישן - לא מה שחשבתם

⏱️ 3:17 דקות · youtube.com/watch?v=-VWY_tczucc

א לפני הצפייה ובמהלכה

🧠 לפני הצפייה

לפני הצפייה סמנו: נכון / לא נכון / לא בטוח.

1. רוב יהודי הארץ לפני 1881 גרו בתל אביב.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔️ **לא נכון – בארבע ערי הקודש (ותל אביב נוסדה ב־1909).**

2. בני היישוב הישן לא הקימו שום יישוב חקלאי.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔️ **לא נכון – למשל פתח תקווה ומוצא; גם ראש פינה בראשיתה.**

3. לספרדים ולאשכנזים היו שפות ומנהגים שונים.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔️ **נכון – יידיש ולדינו, ארגון שונה.**

4. כבר לפני העלייה הראשונה נבנו שכונות מחוץ לחומות ירושלים.

נכון | לא נכון | לא בטוח/ה

✔️ **נכון – משכנות שאננים ושכונות נוספות.**

👀 במהלך הצפייה – שימו לב:

- מה היה מקור הפרנסה העיקרי
- היכן התרכז היישוב
- מה ההבדלים בין אשכנזים לספרדים

- מה היה תפקיד החכם באשי
- אילו שינויים התחוללו במאה ה־19

⏸️ **אחרי הסבר החלוקה וערי הקודש**: מדוע דווקא ארבע הערים האלה?

⏸️ **אחרי ההבדלים בין העדות**: מה איחד את כולם למרות השוני?

⏸️ **אחרי היציאה מן החומות והחקלאות**: איזה שינוי נראה לכם המשמעותי ביותר? נמקו.

ב אחרי הצפייה – שאלות ב־3 רמות

בחרו רמה להתחלה – ונסו להגיע גם לרמה הבאה!

תמיכה – הקיפו את התשובה הנכונה

1. מה היו 'כספי החלוקה'?

א. משכורת מהשלטון

ב. תרומות מיהודי העולם לתמיכה בלומדי תורה בארץ

ג. מס שגבו מהיהודים

2. איזו מארבע הערים אינה מערי הקודש?

א. צפת ב. חברון ג. טבריה **ד. יפו**

3. מי ייצג את היהודים מול השלטון העות׳מאני?

א. החכם באשי ב. ראש הכולל ג. הנדיב הידוע

רגיל

1. תארו שלושה מאפיינים של היישוב הישן.

✔ התרכזות בארבע ערי הקודש; חיים סביב תורה, תפילה ומסורת; פרנסה במידה רבה מכספי החלוקה; חלוקה לעדות – ספרדים ואשכנזים, בשלטון עות׳מאני.

2. הסבירו שני הבדלים בין הקהילה הספרדית לאשכנזית.

✔ שפה – לדינו מול יידיש; ארגון – הספרדים ותיקים יותר, נתיני השלטון, ובראשם החכם באשי; האשכנזים מאורגנים בכוללים לפי ארצות מוצא, רבים מהם נתיני מעצמות זרות; מנהגים ופרנסות שונים.

3. ציינו שלושה שינויים שחלו ביישוב הישן במאה ה־19.

✔ יציאה מן החומות ובניית שכונות; יישובים חקלאיים (מוצא, פתח תקווה, ראש פינה); בתי מלאכה ותחנות קמח; בתי ספר עם לימודי חול; בתי חולים; עיתונות עברית.

אתגר

1. 'יישוב ישן' – האם המונח מוצדק? הציגו טיעון בעד ונגד.

✔ בעד: נבדל מהיישוב החדש באורח החיים הדתי, בריכוז בערי הקודש ובתלות בחלוקה; המונח מתאר מבנה ותפיסה. נגד: היישוב השתנה – יצא מן החומות, הקים יישובים חקלאיים ומוסדות, פיתח עיתונות; בני היישוב הישן אף הניחו יסודות שעליהם בנו העולים החדשים. המונח 'ישן' עלול להיות שיפוטי.

2. מה הקשר בין השינויים ביישוב הישן לבין העלייה הראשונה?

✔ **היציאה מן החומות, הניסיון החקלאי (פתח תקווה, ראש פינה) והעיתונות העברית יצרו בסיס שעליו נשענו עולי העלייה הראשונה; חלק מהמושבות 'שלהם' נוסדו במקור בידי בני היישוב הישן.**

ג כרטיסים משימה פעילה: מיתוס או מציאות?

כל קבוצה מקבלת 10 כרטיסי 'טענה' וצריכה למיין אותם ל'מיתוס', 'מציאות' או 'חצי־חצי', ולתקן כל מיתוס. טענות: 1. כולם רק למדו תורה ולא עבדו. 2. היישוב התרכז בארבע ערי הקודש. 3. ספרדים ואשכנזים התארגנו באותה צורה. 4. היו תרומות מכל העולם. 5. אף אחד לא יצא מחומות ירושלים לפני 1882. 6. בני היישוב הישן ייסדו את פתח תקווה. 7. לא הייתה עיתונות עברית בארץ לפני העלייה הראשונה. 8. היה ליהודים מעמד חוקי תחת הסולטן. 9. כולם דיברו עברית ביומיום. 10. לא היו בתי ספר עם לימודי חול.

1. מיינו את עשר הטענות לשלוש ערמות.

✔ **מציאות: 2, 4, 6, 8. מיתוס: 3, 5, 7, 10. חצי־חצי: 1, 9.**

2. לכל 'מיתוס' כתבו גרסה מתוקנת.

✔ **3 – הספרדים בראשות החכם באשי, האשכנזים בכוללים; 5 – משכנות שאננים (1860) ושכונות נוספות; 7 – 'הלבנון' ו'חבצלת' הופיעו מ־1863; 10 – נפתחו בתי ספר עם לימודי חול (למשל למל, אוולינה דה רוטשילד).**

3. לכל 'חצי־חצי' הסבירו מה נכון ומה מוגזם.

✔ **1 – רבים למדו ונתמכו בחלוקה, אך היו גם בעלי מלאכה, סוחרים וחקלאים; 9 – העברית שימשה בעיקר לתפילה וללימוד, ולעיתים כשפה משותפת בין העדות, אך שפות הבית היו יידיש, לדינו וערבית.**

4. הכינו 'פוסטר מתקן' עם שלוש עובדות מפתיעות על היישוב הישן.

✔ **לדוגמה: פתח תקווה נוסדה בידי ירושלמים; כבר ב־1860 יצאו מן החומות; עיתונים עבריים יצאו בירושלים עשרים שנה לפני העלייה הראשונה.**

שאלה בסגנון בגרות

1. תאר שני מאפיינים של היישוב הישן בארץ ישראל, והצג שני שינויים שהתרחשו בו במחצית השנייה של המאה ה־19.

✔ **מאפיין ראשון: ריכוז בארבע ערי הקודש – ירושלים, חברון, צפת וטבריה – וחיים שבמרכזם תורה, תפילה ומסורת. מאפיין שני: הפרנסה נשענה במידה רבה על כספי החלוקה – תרומות מיהודי התפוצות לתמיכה בלומדי התורה – שחולקו אצל האשכנזים באמצעות הכוללים לפי ארצות המוצא, ואצל הספרדים בהנהגת החכם באשי, שגם ייצג את היהודים מול השלטון העות׳מאני. שינוי ראשון: היציאה מן החומות – החל ב־1860 נבנו שכונות מחוץ לחומות העיר העתיקה, כמו משכנות שאננים. שינוי שני: פרודוקטיביזציה – ניסיונות חקלאיים והקמת יישובים כמו פתח תקווה (1878), וכן בתי מלאכה ותחנות קמח, כדי להתפרנס מעבודה ולא רק מהחלוקה.**

כרטיס יציאה · היישוב הישן: מיתוס ומציאות

1. ציינו שתיים מארבע ערי הקודש.

✔ **ירושלים, חברון, צפת, טבריה (שתיים מהן).**

2. תנו דוגמה אחת לשינוי ביישוב הישן.

✔ **יציאה מן החומות (משכנות שאננים), פתח תקווה, עיתונות עברית, בתי חולים, בתי ספר.**

מחוון לשאלת הבגרות

קריטריון	נק'
מאפיין ראשון מוסבר	3
מאפיין שני מוסבר	3
שינוי ראשון מוסבר עם דוגמה	3
שינוי שני מוסבר עם דוגמה	3

סיכום

חוזרים לענן המילים מתחילת השיעור: מוחקים מילים שהתבררו כמיתוס ומוסיפים מילים חדשות.

התאמה לעולים

לפני 1882 רוב היהודים בארץ גרו בארבע ערים: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. הם למדו תורה והתפללו. הם קיבלו כסף מיהודים בעולם. היו ספרדים ואשכנזים. אחרי שנים הם יצאו מהחומות של ירושלים. הם בנו שכונות ועבדו גם באדמה.

יישוב – היהודים שגרו בארץ ישראל · **חומה** – קיר גדול מסביב לעיר · **תרומה** – כסף שנותנים כדי לעזור · **שכונה** – חלק של עיר עם בתים · **ספרדים** – יהודים שמשפחתם מספרד וארצות האסלאם · **אשכנזים** – יהודים שמשפחתם ממרכז ומזרח אירופה

התאמות לחנ"מ

- מפת הארץ פשוטה עם 4 נקודות לצביעת ערי הקודש
- 6 כרטיסי מיתוס/מציאות בלבד עם תמונה לכל אחד
- בנק מילים: חלוקה, כולל, חכם באשי, חומות, שכונה
- דף צפייה עם שאלת 'כן/לא' אחרי כל עצירה

לוודא:

- הסרטון מציג את ראש פינה כיישוב של היישוב הישן – היא נוסדה כ'גיא אוני' (1878) בידי יהודי צפת, ונוסדה מחדש ב־1882 בידי עולי רומניה; לדייק
- שנות הופעת 'הלבנון' ו'חבצלת' (1863) ומועד הקמת משכנות שאננים (1860) – לוודא
- הטענה בסרטון שהעברית 'חלחלה לשיחות יומיומיות' ביישוב הישן – מוגזמת; העברית שימשה לעיתים כשפת תקשורת בין העדות (למשל בשוק), לוודא את הניסוח
- היישוב הישן מוגדר עד 1881 – לחלק מספרי הלימוד ההגדרה תרבותית ולא כרונולוגית בלבד